

Justyna BIEDA*

 <https://orcid.org/0000-0003-0231-7936>

INSTRUKCJA DLA STRAŻNIKÓW WIĘZIENNYCH Z 4/16 MARCA 1853 R. W ŚWIEŁLE AKT KOMISJI WOJEWÓDZKIEJ I RZĄDU GUBERNIALNEGO PŁOCKIEGO

Abstrakt

Przedmiot badań: Przedmiotem badań była analiza przepisów wydanej w dniu 4/16 marca 1853 r. *Instrukcji dla strażników więziennych* regulującej procedurę przyjęcia do służby, zakres obowiązków strażników więziennych i ich odpowiedzialność dyscyplinarną. Zagadnienie to pozostawało na marginesie zainteresowań badaczy i nie doczekało się istotnego opracowania, w szczególności w zakresie analizy źródłowej.

Cel badawczy: Celem badań była nie tylko ocena samych regulacji prawnych, ale przede wszystkim próba odpowiedzi na pytanie, jak te przepisy funkcjonowały w praktyce. Czy ich wprowadzenie odniosło zamierzony skutek w zakresie poprawy stanu służby więziennej, a także lepszej organizacji i funkcjonowania zakładów karnych. W tym celu wykorzystano materiał archiwalny zgromadzony w Archiwum Państwowym w Płocku w zespole Komisji Wojewódzkiej i Rządu Gubernialnego Płockiego.

Metoda badawcza: Przy pracy nad artykułem, co uzasadnia charakter badań historyczno-prawnych, wykorzystano przede wszystkim metodę badawczą dogmatyczną oraz historyczną.

Wyniki: Pozytywnie należy ocenić przepisy stawiające kandydatom na strażników więziennych podstawowe wymogi kwalifikacyjne, a także wprowadzenie okresu próby, co pozwalało administracji więziennej w praktyce zweryfikować przydatność kandydata do zawodu. Niestety nowa *Instrukcja* nie zmieniła istotnie oblicza straży więziennej, co głównie wynikało po prostu z braku odpowiednich kadr chętnych do pracy. I mimo wprowadzonych regulacji nadal ogromnym problemem było pijaństwo wśród strażników oraz brak należytego nadzoru nad więźniami. Oceniając z kolei przepisy *Instrukcji* regulujące obowiązki strażników więziennych, wydaje się, iż od samego początku przepisy niezwykle drobiazgowo, wręcz kazuistyczne nie miały szans na wdrożenie w praktyce. Powszechnie zgłaszanym przez nadzorców więzień był problem wyegzekwowania od straży więziennej nawet podstawowych obowiązków wynikających z dotychczas obowiązujących regulacji. Niewątpliwie najpełniej udało się wdrożyć przepisy dotyczące odpowiedzialności dyscyplinarnej. Analizowane źródła pokazują, iż nadzorczy więzień generalnie orientowali się w tych regulacjach i powoływali się na nie w postępowaniach dyscyplinarnych.

Słowa kluczowe: historia więziennictwa, Królestwo Polskie, historia prawa, system penitencjarny.

* Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Badań nad Rozwojem Państwa i Prawa; e-mail: jbieda@wpia.uni.lodz.pl

1. Wstęp

Racjonalistyczna i humanitarna myśl oświecenia przyniosła i utrwaliła w świadomości europejskich społeczeństw nowe poglądy na rolę kary, która przestała być jedynie środkiem odwetowym, a jej głównym celem miało być oddziaływanie wychowawcze i resocjalizacyjne na przestępcę. Domagano się zerwania ze starym feudalnym systemem kar i wprowadzenia nowego, którego trzonem miała być kara pozbawienia wolności¹. I tak, na przełomie XVIII/XIX w. kara ta stała się sankcją podstawową w wielu europejskich kodeksach karnych (także na ziemiach Królestwa Polskiego)².

Wraz z rozwojem instytucji kary pozbawienia wolności europejscy teoretycy więziennictwa zaczęli dostrzegać konieczność gruntownych reform warunków wykonywania kary pozbawienia wolności. Już na początku XIX w. zauważono, iż dla procesu resocjalizacji więźniów i poziomu całego systemu penitencjarnego niebagatelne znaczenie ma odpowiedni dobór personelu więziennego i dobra organizacja jego pracy³.

Jednym z wykorzystywanych w tym celu mechanizmów stała się biurokratyzacja formy organizacji więziennictwa. Wśród nich na plan pierwszy wysunęła się reglamentacja ustawowa zasad doboru pracowników więziennictwa, zasad ich funkcjonowania, określenia praw i obowiązków itd.

Problemy braku odpowiednich regulacji, a w konsekwencji odpowiedniego doboru kadry, jak i dostatecznego określenia zasad służby strażników więziennych, dostrzeżono wcześniej w Królestwie Polskim⁴.

I tak, np. już w 1818 r. J.U. Niemcewicz pisał o fatalnym stanie służby więziennej i konieczności należytego doboru kadry, jako najważniejszego ogniwa

¹ Zob. szerzej **J. Bieda, K. Rydz-Sybilak**, *Ewolucja celów i warunków wykonywania kary pozbawienia wolności od średniowiecza po czasy współczesne*, red. T. Maciejewski, W. Zalewski, w: *Kara Kryminalna – perspektywa historyczna i penologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019, s. 70.

² **W. Zarzycki**, *Więziennictwo w czasach Królestwa Polskiego*, Problemy Praworządności 1983/2, Ministerstwo Sprawiedliwości – Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa, s. 48.

³ **Z. Bugajski**, *Wykład więziennoznawstwa*, Drukarnia Działu Pracy Więzienia Karnego, Warszawa 1926, s. 86–87; **L. Rabinowicz**, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Gebethner i Wolf, Warszawa 1933, s. 33–40.

⁴ Szerzej **J. Bieda**, *Decyzje centralnych organów rządowych w procesie kształtowania systemu organizacji więziennictwa Królestwa Polskiego na tle wybranych polskich koncepcji penitencjarnych początku XIX wieku*, Studia Prawno-Ekonomiczne 2015/XCIV, ŁTN, Łódź, s. 11–31.

i gwaranta prawidłowego funkcjonowania każdego zakładu penitencjarnego⁵. W podobnym tonie wypowiadał się K. Potocki, który podkreślał, jak ważny jest dobór osób, które posiadają odpowiedni kręgosłup moralny: „nie powinien w żadną z więziami wdawać się poufność, w żadne przedmiotom porządkowym obce wdawać się rozmowy, nie używać do prywatney swey posługi”⁶.

Mimo powyższych głosów *Instrukcja więzienna* z 17 września 1823 r.⁷ pomijała całkowicie choćby kwestie kwalifikacji wymaganych od kandydatów, brak było też precyzyjnych regulacji dotyczących odpowiedzialności dyscyplinarnej straży więziennej czy zakresu ich obowiązków⁸.

Próby opracowania nowych regulacji rozpoczęto już w latach 40-tych XIX w., a ich rezultatem była wydana przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych w dniu 4/16 marca 1853 r. *Instrukcja dla strażników więziennych* (dalej: *Instrukcja*)⁹, która następnie stała się częścią składową nowej *Instrukcji dla więzień i zakładów karnych Królestwa Polskiego* z 15/27 sierpnia 1859 r.¹⁰

Ponieważ w literaturze nie dostrzeżono potrzeby opracowania tego zagadnienia¹¹, chcemy wypełnić tę lukę, charakteryzując zarówno samą *Instrukcję* z 1853 r., jak i praktykę jej stosowania¹², próbując odpowiedzieć na pytanie, czy

⁵ J.U. Niemcewicz, *O więzieniach publicznych czyli domach pokuty rzecz krótka*, brak wydawcy, Warszawa 1818, s. 22.

⁶ K. Potocki, *Projekt ogólnego i szczególnego polepszenia stanu i administracji więzień w Królestwie Polskim*, brak wydawcy, Warszawa 1819, s. 65.

⁷ Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. VI, t. I, Drukarnia J. Jaworski, Warszawa 1868 (dalej: ZPA, cz. VI, t. I), s. 329–457.

⁸ M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1961, s. 101.

⁹ ZPA, cz. VI, t. II, s. 685–729.

¹⁰ *Ibidem*, s. 3 i nast.

¹¹ Ogólne informacje znajdujemy w: M. Senkowska, *op. cit.*, s. 101; E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989, s. 412; S. Piątkowski, *System penitencjarny Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1831–1863). Organizacja i funkcjonowanie miejsc odosobnienia oraz warunki życia osadzonych*, Res Historica 2015/40, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 145–146.

¹² Podstawą są akta z Archiwum Państwowego w Płocku (dalej: AP Płock), zespół nr 50/15/0 – Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki 1816–1866 (dalej: KWIRGP). Analizie zostało poddanych 10 jednostek archiwalnych (sygn.: 243, 244, 246, 247, 249, 250, 252, 254, 259, 260) z lat 1844–1867. Są to akta personalne strażników więziennych dotyczące przede wszystkim procedury przyjmowania do pracy, zakresu obowiązków, awansów służbowych, postępowań dyscyplinarnych, zwalniania ze służby. Wskazane materiały źródłowe nie zawierają numeracji stron, zatem ograniczamy się do podawania jedynie sygnatury.

władzom rządowym udało się poprawić stan osobowy kadry więziennej, a także usprawnić organizację i funkcjonowanie samych zakładów karnych.

Instrukcja składała się z 36 artykułów i regulowała trzy obszary zagadnień: zasady przyjmowania do służby strażników więziennych, zakres ich obowiązków służbowych i odpowiedzialność dyscyplinarną.

2. Procedura przyjmowania do służby

2.1. Przymioty wymagane do pełnienia służby

W art. 1 *Instrukcji* wskazano podstawowe wymogi kwalifikacyjne. I tak: „strażnik więzienny mieć powinien najmniej lat 24, a najwięcej lat 50 wieku ukończonego, budowy ciała silnej, przytomny, sprężysty, trzeźwy i moralnie pod każdym względem prowadzący się. Ex-wojskowi mają pierwszeństwo przed innymi”.

Analiza materiału archiwalnego wskazuje, iż faktycznie w pierwszej kolejności przyjmowano do służby byłych wojskowych (wymagano nawet zaświadczeń o zwolnieniu ze służby wojskowej¹³). Dopiero z barku takich kandydatów zatrudniano inne osoby¹⁴.

Zdarzało się, iż zatrudniano osoby poniżej kryterium wiekowego. Tak, np. w 1855 r. przyjęto na stanowisko młodszego strażnika w Domu Badań w Pułtusk 22-letniego Franciszka Budzyńskiego¹⁵. Natomiast regułą było, iż strażnicy nadal pracowali po ukończeniu 50. roku życia¹⁶.

Niestety wydaje się, iż nowe przepisy nie zlikwidowały problemu pijaństwa strażników czy też zachowań wątpliwych z punktu widzenia moralności, np. gdy za odpowiednim wynagrodzeniem strażnicy przemycali dla więźniów alkohol czy też umożliwiali im ucieczkę. Kwestie te pojawiały się regularnie w postępowaniach dyscyplinarnych prowadzonych przeciwko służbie więziennej¹⁷.

Jednakże najprawdopodobniej taki stan rzeczy wynikał nie tyle z braku kompetencji i złej woli władz administracyjnych, co raczej ze stanu faktycznego, tj. braku odpowiednich kandydatów do służby¹⁸.

¹³ Np. AP Płock, KWiRGP, sygn. 254.

¹⁴ *Ibidem*, sygn. 243.

¹⁵ *Ibidem*, sygn. 244.

¹⁶ Np. *ibidem*, sygn. 260.

¹⁷ *Ibidem*, sygn. 244.

¹⁸ *Ibidem*, sygn. 254.

Stan ten przedstawia w swym w piśmie z 7/19 stycznia 1854 r. dozorca więzienia plockiego, informując władze wojewódzkie, że z powodu powołania dwóch strażników do służby wojskowej oraz niezdolności do pracy trzeciego „brakuje do służby strażników przez co nie tylko pozostali strażnicy obowiązkami za tamtych są przeciążeni ale nadto i bezpieczeństwo przez taki ubytek straży jest narażone. Przedstawiając zatem przedmiot Rządowi Gubernialnemu mam zaszczyt upraszać, aby na skompletowanie etatów oznaczonej straży więziennej zaradzić raczył, że zaś stać się może, że ubyli obecnie strażnicy po niejakiem czasie jak to w roku 1849 miało miejsce wrócić się mogą – zdaje się przeto, że miejsca przez nich opróżnione przez przyjęcie zastępców zajęte być mogą, a to i z tej przyczyny, że ludzie tłoczący się do tej służby częstokroć nie posiadają potrzebnych zdolności, a co gorsza ulegają wadom, które z obowiązkami strażników pogodzić się nie dają – każdy więc z takich jak będzie zastępującym dowolnie administracyjnie być może odwołany, jeżeli zaś będzie nominowany śmieiej dopuści się zbroczeń i zmiana takiego większych wymaga formalności, które zwykle prowadzą za tym niemałe do pokonania trudności”¹⁹. Brak odpowiednich kandydatów okazuje się podstawowym problemem przy naborze.

2.2. Okres próby

Po wstępnym przyjęciu kandydata do służby zgodnie z art. 2 *Instrukcji* odbywał on dwumiesięczny okres próby, co miało pozwolić administracji więziennej na weryfikację jego kwalifikacji i ocenę praktycznej przydatności do służby.

Jak wskazują analizowane dokumenty, przepis ten był przez władze więzienne generalnie przestrzegany. Nieliczne odstępstwa dotyczyły np. przypadków, gdy przyjmowana do służby osoba już wcześniej pracowała w innym zakładzie penitencjarnym²⁰.

Badane dokumenty wskazują, iż bardzo często władze wojewódzkie przed ostateczną nominacją żądały od nadzorcy więzienia sprawozdania z przebiegu okresu próby.

Tak np. Rząd Gubernialny Płocki wezwał nadzorcę więzienia plockiego do złożenia mu raportu o kwalifikacjach przyjętego na próbę Wojciecha Kaczorowskiego. I tak, w odpowiedzi nadzorca w piśmie z 21 października/2 listopada

¹⁹ *Ibidem*, sygn. 243.

²⁰ W analizowanym materiale archiwalnym możemy wskazać akta osobowe strażników więziennych, w których brak jest dokumentów wskazujących na odbycie okresu próby, ale nie wiadomo, czy jej nie odbyli, czy po prostu nie zachowały się stosowne dokumenty, np. AP Płock, KWIRG, sygn. 249.

1858 r. podał, iż „Wojciech Kaczorowski nieograniczenie urlopowany z Wojska Cesarsko-Rosyjskiego reskrytem Rządu Gubernialnego z dnia 8/20 lipca r b przeznaczony został na dwumiesięczną próbę – odbył takową i okazał się być dobrym i gorliwym do pełnienia obowiązków jakie do stróża młodszego więziennego są przywiązane. Donosząc o tem Rządowi Gubernialnemu mam zaszczyt niniejszym tegoż Wojciecha Kaczorowskiego w myśl wyżej powołanego Reskryptu do udzielenia mu na tąż posadę nominacji prosić”²¹.

Ponieważ w aktach zachowywano jedynie raporty dotyczące osób zatrudnionych, nie wiemy, czy ta procedura próby stanowiła sito kwalifikacyjne, czy z uwagi na brak kandydatów o odpowiednich kompetencjach była tylko formalnością.

2.3. Nominacja i przysięga

Po pozytywnym przejściu okresu próby Rząd Gubernialny na podstawie art. 6 postanowienia Księcia Namiestnika z dnia 14 sierpnia 1821 r. dokonywał formalnej nominacji²².

Następnie strażnicy składali w obecności naczelnika powiatu przysięgę na wierność carowi (art. 1 *Instrukcji*).

Obowiązek odbierania przysięgi od nowo przyjętych strażników był generalnie przestrzegany, choć nie we wszystkich aktach osobowych zachowały się podpisane protokoły²³.

Sama *Instrukcja* nie zawierała treści przysięgi. Niemniej w materiałach archiwalnych zachowały się dokumenty z jej tekstem, być może kwestia ta została unormowana odrębnym reskrytem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych²⁴.

Co ważne strażnik składał przysięgę, powtarzając jej tekst za naczelnikiem powiatu, który odczytywał stosowny dokument. Jej treść była wpisywana do protokołu podpisywanego własnoręcznie przez strażnika i naczelnika powiatu²⁵.

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż najpewniej obowiązek odczytywania przez urzędnika treści przysięgi nie był związany z ceremoniałem mającym podnieść wagę chwili, a wynikał przede wszystkim ze względów praktycznych. *Instrukcja* nie stawiała przed strażnikami wymogu umiejętności pisania i czy-

²¹ *Ibidem*, sygn. 247.

²² *Ibidem*.

²³ AP Płock, KWiRGP, sygn. 252.

²⁴ Np. *ibidem*, sygn. 243.

²⁵ *Ibidem*, sygn. 246.

tania. Na podstawie źródeł można postawić ostrożną tezę, iż w przeważającej mierze strażnicy więzienni posiadali jedynie umiejętność podpisania się. W aktach osobowych strażników znajdują się w większości adnotacje, iż „nauk nie pobierał”²⁶, czasami, iż „skończył szkołę elementarną”²⁷, tylko w aktach osobowych Feliksa Koźniewskiego strażnika w Domu Badań w Pułtusku znajdujemy informację, że „pobierał naukę w gimnazjum”²⁸.

Nadto strażnicy podpisywali, po jej odczytaniu przez naczelnika powiatu deklarację o treści: „W dopełnieniu Najwyższej Woli Jego Cesarskiej Królewskiej Mości z obowiązku przysięgi, która na wierność poddaństwa Nayiaśniejszemu Cesarzowi Królowi wykonałem z obowiązku i sumienia mego. Ja niżej podpisany oświadczam, niniejszym, iż przez życie moje do żadnych tajnych towarzystw tak w Królestwie Polskim, jak i w państwie Rosyjskim jako też za granicą nie należałem i odtąd do żadnych towarzystw gdziekolwiek i pod jakim bądź nazwiskiem istnieć mogących należeć i z nimi stosunków ani na piśmie ani ustnie albo w ogólności jakimkolwiek bądź sposobem mieć nie będę. W razie zaś gdyby okazało się, iż dotąd do jakiegokolwiek tajnego towarzystwa należałem poddaję się najsurowszej karze jako zbrodni stanu”²⁹.

Powyższa deklaracja wzmacniała przysięgę na wierność carowi rosyjskiemu, zapobiegając działaniom niepodległościowym ze strony służby więziennej.

3. Obowiązki służbowe

Instrukcja dzieliła strażników na tzw. starszych strażników (pełniących służbę gospodarską) oraz strażników pełniących służbę porządkową (w praktyce nazywano ich młodszymi strażnikami): bramową, oddziałową, dyżurną, przy kaplicy, kuchenną, przy pralni, lazaretową, przy fabryce, przy bielniku, przy transportach więźniów, przy pogrzebach³⁰.

Ich obowiązki zostały wskazane bardzo drobiazgowo. Z jednej strony scharakteryzowane zostały ogólne zasady postępowania strażników, a obok kazuistycznie uregulowano powinności przypisane do poszczególnych funkcji.

I tak ogólne przepisy zobowiązywały wszystkich strażników do: wykonywania poleceń przełożonych³¹, noszenia munduru, przestrzegania higieny oso-

²⁶ *Ibidem*, sygn. 243.

²⁷ *Ibidem*, sygn. 244.

²⁸ *Ibidem*, sygn. 250.

²⁹ *Ibidem*, sygn. 246.

³⁰ ZPA, cz. VI, t. II, s. 685.

³¹ *Ibidem*, s. 687.

bistej, nocowania w więzieniu (nie mogli też opuszczać więzienia bez pozwolenia nadzorcy)³², informowania nadzorcy o wszystkim, co by mogło zagrażać porządkowi i bezpieczeństwu³³, traktowania osadzonych z szacunkiem, nieużywania przemocy fizycznej względem więźniów, a także niewchodzenia z nimi w żadne transakcje handlowe³⁴.

Dalej *Instrukcja* wymieniała dodatkowe obowiązki związane z rodzajem służby pełnionej przez strażnika.

I tak, zgodnie z art. 12 *Instrukcji* starszy strażnik miał być przeznaczony do tzw. służby gospodarstwa wewnętrznego. Do jego obowiązków należała kontrola: jakości dostarczanej żywności, stanu i jakości odzieży więziennej, wagi wydawanych posiłków, by każdy więzień dostał należną mu rację żywnościową, czystości i porządku w więzieniu (w tym cel więziennych i kloak), a także odpowiedniej temperatury wody w łaźniach. Wykonywał on również rewizję osób przyjmowanych do zakładu oraz ich kontrole przy wyjściu z więzienia. Miał także obowiązek dokonywania nocnych rewizji w więzieniu i informowania nadzorcy o dostrzeżonych uchybieniach. Nadto sprawował nadzór nad prawidłowością wykonywania służby przez młodszych strażników.

Pierwszym z młodszych strażników był bramowy (odźwierny). Zgodnie z art. 13 *Instrukcji* przeznaczony był on do pilnowania drzwi wejściowych do więzienia. Miał obowiązek znajdowania się zawsze przy bramie głównej. Tego miejsca nie mógł opuścić bez zezwolenia nadzorcy. Nie mógł też nikomu przekazać powierzonych mu kluczy. Zobowiązany był do meldowania nadzorcy o każdym wyjściu i wejściu z więzienia. Odźwierny dokonywał kontroli ruchu osób (w tym więźniów) wychodzących i wchodzących do budynku oraz przeprowadzał ich szczegółowe rewizje (jeżeli znalazł niedozwolone przedmioty np. mogące ułatwić ucieczkę osadzonego, miał obowiązek natychmiast donieść o tym nadzorcy). Bramowy pilnował też, by więźniowie przez bramę nie porozumiewali się z kimkolwiek z zewnątrz. Po zmierzchu zaś co godzinę miał dokonywać obchodu, kontrolując spokój i porządek, a także prawidłowość sprawowania warty nocnej.

Kolejny strażnik zwany oddziałowym (numerowym) zgodnie z art. 14 *Instrukcji* odpowiadał za organizację i funkcjonowanie określonego oddziału więziennego. Jego obowiązkiem było czuwanie nad porządkiem i bezpieczeństwem w powierzonych jego dozorowi celach. Miał pilnować, „aby w salach,

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, s. 689.

czyli numerach nie znajdowały się żadne obce przedmioty... aby pod numerem żadnych nie prowadzili rozmów, aby posłanie w porządku było ułożone, podłoga czysto wymyta i utrzymywana; aby ubiór i obuwie zawsze były całe... przestrzegać powinien, aby zawsze więzień był zapięty, włosy krótko ostrzyżone i uczesane... aby twarz, ręce i nogi czysto były obmyte, a paznokcie u rąk obcięte”. Nadto miał obowiązek codziennie wietrzyć cele, dostarczać osadzonym świeżą wodę, a w razie choroby natychmiast zawiadomić o tym nadzorcę. Pilnował więźniów ze swojego oddziału w czasie posiłków i spacerów, by nie prowadzili rozmów między sobą, a w czasie spaceru, aby nie siadali na ziemi. Do obowiązków oddziałowego należało także przeprowadzanie rewizji przy wchodzeniu więźniów do celi i czuwanie nad stanem kajdan.

Strażnik dyżurny zgodnie z art. 15 *Instrukcji* pełnił swoje powinności w nocy. Po zamknięciu cel więziennych dokonywał obchodu całego budynku. Sprawdzał czy warta wojskowa zachowuje odpowiednią czujność, czy w celach więziennych jest cisza i spokój, czy lampy na korytarzach są zapalone. W razie stwierdzenia jakichkolwiek uchybień w tym zakresie musiał natychmiast powiadomić nadzorcę. Do jego zadań należało także czuwanie w nocy nad stanem zdrowia więźniów.

W art. 16 *Instrukcja* określa zadania strażnika pełniącego służbę przy kaplicy więziennej – pilnowanie spokoju i porządku w trakcie nabożeństw.

Kolejną pulę obowiązków strażników przy kuchni wskazywał art. 18 *Instrukcji*. I tak: „strażnik na służbie przy kuchni będący, powinien w obecności kucharzy i więźnia dyżurnego odbierać ze spiżarni żywność do gotowania, jaka przez Pisarza i strażnika starszego codziennie jest wydawana; powinien wiedzieć ile jest więźni do porcyj zdrowych i chorych, i ile dla tych surowych artykułów ze spiżarni odebrał, tak aby w czasie rewizji lub wizyty więzienia przez wyższych urzędników, mógł udzielić o tym pewną wiadomość”. Czuwał by przygotowywane posiłki miały odpowiednią kaloryczność, by żywność nie była podbierana przez osadzonych lub służbę więzienną, a wielkość wydawanych racji żywieniowych była zgodna z obowiązującymi przepisami. Odpowiadał on także za czystość naczyń kuchennych i porządek w kuchni.

Kolejną funkcją były obowiązki tzw. strażnika przy pralni (art. 19 *Instrukcji*), który „powinien brudną bieliznę więzienną pod rachubę od starszego strażnika odbierać, a po jej wypraniu na powrót także obliczoną temuż strażnikowi zwracać; w pralni dozorować, aby bielizna więźni zdrowych oddzielnie od lazaretowej praną była, aby woda do prania gorąca była mocno zagotowana, aby mydło i ług do bielizny więziennych przez Nadzorcę wydane, rzeczywiście i w zupełności zużyte zostały, aby bielizna należycie i dokładnie była wyprana”.

Pilnował on także więźniów pracujących w pralni, by nie niszczyli bielizny, prawidłowo ją rozwieszali i ze sznurów zdejmowali suchą, a następnie segregowali zdatną do użytku, od tej wymagającej naprawy. Do powinności jego należało też dbanie o porządek w pralni i czystość znajdujących się tam urządzeń.

W art. 20 *Instrukcja* wymieniała obowiązki strażnika pełniącego służbę przy lazarecie. Przede wszystkim odpowiadał on za stan osobowy osób przyjmowanych do lazaretu. Dbał o czystość i porządek w izbach szpitalnych oraz o zachowanie higieny. Pilnował, by posługacze prawidłowo zajmowali się chorymi, wydawali leki zgodnie z zaleceniami lekarza i odnosili się do chorych z szacunkiem, a także „aby więźnie zdrowi pod żadnym pozorem przystępu do lazaretu nie mieli, a tembardziej chorym pokarmów dla zdrowych oznaczonych nie dostarczali”.

Art. 21 *Instrukcji* odnosił się do powinności strażnika przy fabryce, które sprowadzały się do szczegółowo wskazanych czynności dozorczych nad pracującymi więźniami: „strażnik do dozoru więźni w fabryce przeznaczony, baczyć winien, aby więźnie do prac fabrycznych użyci, żadnych nie prowadzili rozmów i aby każdy z nich zajęty był ciągle czynnością sobie wskazaną, aby z fabryki wśród wykonywanych prac na dziedziniec więzienny nie wydalali się, aby materiałów fabrycznych, bądź rozmyślnie, bądź skutkiem nieuwagi nie niszczyli, nie wynosili lub komu bądź nie wydawali”. Nadto, zawsze przy wyjściu osadzonego z fabryki strażnik miał dokonać szczegółowej rewizji takiej osoby, czy nie próbuje ona wynieść materiałów bądź narzędzi fabrycznych.

Zgodnie z art. 22 *Instrukcji* tzw. strażnik bielnikowy nadzorował więźniów zatrudnionych przy bieleniu płótna w rzece, „aby ucieczki nie dopełnili... aby każdy z więźni wyznaczoną sobie ilość płótna w czasie należywym wodą polewał, aby żadnych nie prowadził rozmów i aby z kimkolwiek bądź styczności i skomunikowania nie miał”. Dbał też o ich bezpieczeństwo przy pracy. Strażnik bielnikowy odpowiadał także za stan narzędzi roboczych oraz czuwał, by nie dochodziło do kradzieży płótna.

Odrębnie w art. 23 *Instrukcji* sprecyzowano obowiązki strażnika odprowadzającego więźniów do sądu. I tak, w czasie drogi do sądu strażnik miał czuwać, by osadzeni nie prowadzili z kimkolwiek rozmów, nie przyjmowali od nikogo trunków i pokarmów, nie wstępowali do szynków i nigdzie się nie zatrzymywali, zaś „po sprowadzeniu więźni do sądu powinien natychmiast donieść o tem właściwemu urzędnikowi”. Po powrocie do więzienia strażnik miał dokonać rewizji więźniów.

Obowiązków strażnika „użytego do straży więźni przy wożeniu wody i piasku, wywożeniu śmieci, chowaniu zmarłych, do odnoszenia i przynoszenia

ekspedycyj, odprowadzania więźni na wolność wychodzących, do władz i itd.” regulował art. 24 *Instrukcji*, przewidując w zasadzie takie same obowiązki jak wskazane w art. 23 *Instrukcji*.

Tak drobniawo opisane zadania strażników porządkowych nie były łatwe do systematycznego wykonywania w praktyce więziennej.

Przed wszystkim w rzeczywistości nie stosowano powyższego drobniawego podziału na strażników związanych z poszczególnymi funkcjami. W świetle materiału archiwalnego widzimy, iż w praktyce stosowano jedynie podział na starszych strażników (o których mówi *Instrukcja*) i pozostałych określanych mianem młodszych strażników. Najpewniej wynikało to z braków kadrowych, a co za tym idzie, administracja więzienna nie mogła sobie pozwolić na oddelegowywanie strażników na stałe do konkretnego rodzaju służby, a tylko na bieżąco przydzielano im wszelkie zadania związane z funkcjonowaniem zakładu.

Czego w praktyce oczekiwano od strażników? Jak kształtowały się obowiązki starszych strażników, czy mimo braku formalnego przypisywania młodszych strażników do określonego rodzaju służby, przy wykonywaniu konkretnych czynności stosowali oni odpowiednie przepisy *Instrukcji*.

Przy udzieleniu odpowiedzi na te pytania pomocne mogą być tzw. protokoły intencjonalne określające obowiązki strażników i podpisywane przez nich przy przyjęciu do służby po uprzednim odczytaniu dokumentu przez nadzorcę więziennego.

W materiale archiwalnym możemy wyróżnić dwa rodzaje takich dokumentów: dla starszych strażników i dla młodszych strażników.

I tak, np. w aktach osobowych starszego strażnika przy więzieniu płockim Franciszka Budzyńskiego odnajdujemy protokół intencjonalny mówiący, iż:

- „stosownie do artykułu 16 urządzenia odzieży oddany mu jest skład odzieży ruchomej skarbowej i tej którą więźniowie używają. Skład odzieży depozytowej dozorować i kontrolować starszy strażnik jest obowiązany,
- reparaacji każdej części odzieży z najsilniejszą starannością i gospodarnością baczyć winien dlatego przynajmniej raz na dzień przegląd jej zrobić ma i potrzebne naprawy nadzorcy okazać dla uzyskania materiału. Będzie także miał ogólny dozór nad szwalnią i krawcami i tych zawsze potrzebną pracą czyli mniej roboty mieć nie będą,
- co miesiąc przedstawić jest obowiązany raport stanu odzieży, aby wiedzieć czy dostateczny ma zapas w stosunku do liczby więźniów, dla udzielenia mu nowej odzieży i odebrania zbywającej lub zupełnie niezdolnej,
- dopilnować aby więźnie w każdą sobotę wytrzepali sienniki i kołdry zwłaszcza w lecie lub przy stosownej porze przewietrzyli, obuwie więźniowie wy-

czernili i aby żaden więzień nie miał na sobie ubioru dziurawego, aby skoro więźnie z rana wstaną wszystkie posłania po izbach będą porządnie złożone na cały dzień, aby w ciągu dnia więźnie nie kładli się na posłaniu, a nowe ubiory na ławach porządnie były składane,

- z więzienia bez nadzorcy rozkazu i potrzeby nie może się starszy strażnik oddalać i wszelkie mieć winien baczenie na porządek ogólny w więzieniu i pilnować, aby strażnicy młodszy dopełniali należnej do nich służby tak pod względem policyjnym jak i gospodarczym. Więźnia przybyłego zrewidował, rzeczy niepotrzebne do składu swego odebrał i do numeru go dokwaterował, wydać mu do użytku pościel, jak niemniej każdego więźnia wychodzącego na wolność zrewidował i odebrał mu rzeczy skarbowe, a jego rzeczy wydał,
- przy rewizjach nocnych regularnie znajdować się jest obowiązany i o wszelkich przekroczeniach donieść nadzorcy, czy strażnicy młodszy przebywają na przeznaczonych sobie miejscach,
- strażnik starszy obowiązany jest donieść najrychlej nadzorcy co dostrzegł lub usłyszał między więźniami, jeżeli ci dopuścili się lub mają zamiar dopuścić czegokolwiek co by porządkowi wewnętrznemu zagrażało,
- strażnik starszy ulegający nałogowi pijaństwa nie może być aktywny w służbie za pierwszym razem ukarany będzie potrąceniem połowy miesięcznej pensji za drugim zostanie odwołany ze służby,
- nie wolno strażnikowi starszemu lub jego krewnym ani powinowatym prowadzić jakiegokolwiek handlu, kupowania od więźni, sprzedawania czego bądź, czynienia zamiany, pożyczek i upominków dla nich pod karą oddalenia za pierwszym razem ze służby,
- każdego dnia rano kiedy nadzorca wydaje więźni na robotę winien obejść więzienie i przekonać się czy wszyscy więźniowie z numerów powychodzili. Następnie powinien przyjść do Kancelarii dla odebrania informacji czem rzemieślnicy mają być zatrudnieni. Zasięgnięcie wiadomości czy który z więźni na wolność nie wychodzi dla wydania mu jego rzeczy, a odebrania skarbowych czego kontrole utrzymywać będzie dlaczego więzień za bramę wypuszczony być nie może, aż starszy strażnik zamelduje w kancelarii, że rzeczy skarbowe od niego odebrał,
- zresztą starszy strażnik wyłączony jest od wszelkich czynności jakich inni strażnicy są zatrudnieni, a nawet patrołów nocnych lecz w to miejsce pilnować ma dopełnienia służby przez innych strażników i utrzymywać kontrolę odbywanych przez nich kolejno dyżurów z kluczami i patroli, aby w każdym czasie mieć można wiadomość którego dnia i czasu każdy był zajęty,

- starszego strażnika będzie obowiązkiem przechadzać się po korytarzach, szczególnie przy wypuszczaniu więźni do kloak i wydawaniu posiłków i dawać baczność czyli obserwować, czy obwinieni nie mają ze sobą żadnej komunikacji w kuchni, pralni, piekarni i lazarecie, aby nikt niepotrzebny tamże nie znajdował się, przekraczających w tym względzie strażników napomnieć³⁵.

Jak widać z tego przykładu protokoły intencjonalne podpisywane przez starszych strażników zasadniczo odpowiadały przepisom *Instrukcji* określających ich powinności. Jedynie brak tutaj wskazania obowiązku w zakresie kontroli dostarczanej żywności, wielkości wydawanych racji żywieniowych czy też pilnowania odpowiedniej temperatury wody w łaźniach³⁶.

Inaczej było w przypadku młodszych strażników. Jako przykład wskaźmy protokół intencjonalny podpisany przez Jana Kamińskiego młodszego strażnika przy więzieniu plockim:

- „do strażnika należy na robocie przestrzegać, aby więźnie ze sobą lub z osobami prywatnymi o rzeczach i sprawach ich dotyczących po cichu nie rozmawiali, aby od przechodzących nie żebrali, aby po domach, szynkowniach nie wstępowali i przy wyznaczonej robocie nie próżnowali,
- strażnik nie powinien pobłażać więźniom na robocie, z nimi wdawać się w najmniejsze poufałości oraz nie ma żadnego prawa obchodzić się z nimi surowo lecz w razie dostrzeżenia krnąbrności lub nieposłuszeństwa przy oddawaniu więźni na obiad lub w wieczór nadzorcy stosowne doniesienie uczynić powinien,
- strażnik nie może się oddalać z więzienia bez pozwolenia Nadzorcy, a ten nie może pozwolić mu na dłużej niż dzień jeden to jest od godziny 7 rano do godziny 8 wieczorem, tak aby żaden strażnik za obrębem więzienia nie nocował,
- strażnik obowiązany jest donieść najszybciej Nadzorcy, co by dostrzegł lub usłyszał między więźniami, jeżeli ci dopuścili się lub mieli zamiar dopuścić się czego takiego co by spokojowi lub porządkowi wewnętrznemu zagrażały,
- strażnik mający dyżur na korytarzu w żadnym wypadku nie może otwierać dwóch numerów razem tylko kolejno zamknawszy jeden winien drugi otwierać. Po wyjściu więźni z Numerów mają być okna otwierane letnią porą przez cały dzień, a zimą przez przynajmniej godzinę,

³⁵ AP Płock, KWiRGP, sygn. 243.

³⁶ ZPA, cz. VI, t. II, s. 691–693.

- strażnik mający nocny patrol winien być ciągle na odwachu i przynajmniej co pół godziny przy zmianie warty po korytarzach obchodzić i podsłuchiwać pod Numerami dla przekonania się czyli więźniowie nie czynią po Numerach jakiej niespokojności lub nie zmagają się do ucieczki, przestrzegać porządku po korytarzach i przyzwoitego palenia latarni i lamp³⁷.

Powyższe zestawienie powinności strażniczej zawarte w przywołanym protokole intencjonalnym zasadniczo stanowiło powtórzenie ogólnych regulacji o zakresie obowiązków straży więziennej. Pominięto natomiast szczegółowe przepisy dotyczące powinności poszczególnych kategorii strażników. Jedyne dwa ostatnie punkty odnoszą się kolejno do zadań strażnika oddziałowego i strażnika dyżurnego.

Jak widzimy, *Instrukcja* przynajmniej była stosowana względem starszych strażników. Natomiast oczekiwania administracji więziennej wobec młodszych strażników były o wiele skromniejsze i ograniczały się do wypełniania przez nich podstawowych obowiązków. Jak można przypuszczać, młodszy strażnicy w ogóle nie orientowali się w tych drobiazgowych wręcz kazuistycznych regulacjach.

4. Odpowiedzialność dyscyplinarna

Instrukcja, realizując od lat zgłaszane przez nadzorców więzień władzom rządowym postulaty szczegółowego uregulowania kwestii odpowiedzialności dyscyplinarnej służby więziennej³⁸, wprowadzała katalog przewinień dyscyplinarnych, wskazując jednocześnie grożące za nie sankcje.

I tak w art. 26 *Instrukcji* czytamy: „strażnik podlegający nałogowi pijaństwa, nie będzie cierpianym w służbie”, co należało rozumieć, że pełnienie służby pod wpływem alkoholu groziło wydaleniem ze służby. Jednakże zaznaczmy, iż omawiane powyżej tzw. protokoły intencjonalne precyzowały, iż za pierwsze takie wykroczenie będzie skutkowało potrąceniem połowy wynagrodzenia³⁹.

I tak, art. 27 *Instrukcji* stanowił o odpowiedzialności za nieposłuszeństwo względem przełożonych: „strażnik, który Nadzorcy lub osobom do administracji więzienia należącym, okaże się jawnie nieposłusznym, stosownie do stopnia osoby której uchybił i w miarę towarzyszących okoliczności, może być przez Nadzorcę ukarany: a) trzydniowym aresztem, b) aresztem lub dyżurem, c) może być także przedstawionym z wyższej na niższą płacę lub do oddalenia. Jeżeliby

³⁷ AP Płock, KWiRGP, sygn. 246.

³⁸ M. Senkowska, *op. cit.*, s. 101.

³⁹ Np. AP Płock, KWiRGP, sygn. 246.

nieposłuszeństwo lub zuchwałość okazaną była w sposób szczególnie gorszący i ubliżający, wówczas obok oddalenia ze służby, winny pod sąd oddany będzie”.

W następnym art. 28 *Instrukcja* przewidywała odpowiedzialność za dopuszczenie do komunikowania się więźniów z osobami z zewnątrz lub z tymi współosadzonymi, z którymi z uwagi na zabezpieczenie prawidłowego toku postępowania nie powinni rozmawiać, za które to przewinienie, o ile „Gdyby zaniedbanie strażnika przyniosło jakieś ujemne konsekwencje (jak chyba należy rozumieć przede wszystkim w aspekcie prawidłowości postępowania karnego), mógł on zostać wydalony ze służby, a nawet pociągnięty do odpowiedzialności sądowej”.

Takie same konsekwencje groziły strażnikom za dostarczanie osadzonym korespondencji, jedzenia lub innych przedmiotów⁴⁰.

W razie samowolnego opuszczenia służby przez strażnika za co mógł zostać ukarany aresztem lub dyżurem od 3 do 7 dni. Zaś „jeżeli z tego powodu nastąpiła ucieczka więźnia wówczas strażnik będzie oddalony od obowiązków, a nawet w miarę obciążających okoliczności i pod sąd oddany”⁴¹.

Wyliczając kary za nieprzestrzeganie zasad porządku więziennego, odwołano się do rozstrzygnięć art. 28 *Instrukcji*: „Nadzorca ze względu na okoliczności i niepoprawność, mocen jest wymierzać, w sposób art. 28-m określony, kary nagany, aresztu lub dyżuru, tudzież przedstawiać do przeniesienia na niższą placę. W razie niepoprawy lub gdyby zaniedbanie ważne pociągnęło skutki, jako to ucieczkę więźni albo ich wzburzenie się, winny do oddalenia od obowiązków, a w zbiegu ważnych okoliczności i do oddania pod sąd przedstawiony być ma”.

Podobnie ukształtowano odpowiedzialność strażników za nadużycia przy nadzorze nad osadzonymi. Za taki występki podlegali „surowej naganie, albo aresztowi od 3 do 7 dni, z podstawieniem dyżuru, mogą być przedstawieni do przeniesienia na niższą placę, a w miarę okoliczności obciążających, od obowiązków oddaleni i pod sąd oddani”⁴².

Poza regulacjami ustawowymi protokoły intencjonalne podpisywane przez strażników stanowiły, iż „nie wolno strażnikowi lub jego krewnym i domownikom prowadzenia kupowania od więźni i sprzedawania czego bądź – czynienia zamiany, pożyczek z procentów dla więźni pod karą oddalenia za pierwszym razem”⁴³.

⁴⁰ ZPA, cz. VI, t. II, s. 723.

⁴¹ *Ibidem*, s. 723–724.

⁴² *Ibidem*, s. 725.

⁴³ AP Płock, KWiRGP, sygn. 246.

Powyższe wskazuje, iż odpowiedzialności dyscyplinarnej podlegały uchyczenia podstawowym powinnościom, w tym przede wszystkim obowiązkowi: trzeźwości, wykonywania poleceń przełożonych, pilnowania porządku więziennego, ścisłego nadzoru nad osadzonymi (w tym dopuszczenie do komunikowania się więźniów z innymi osobami). Karane było też samowolne opuszczenie służby czy dostarczanie więźniom korespondencji, jedzenia, czy też jakichkolwiek innych przedmiotów.

Co ważne, wymierzana kara była uzależniona nie tylko od skali przewinienia, czy recydywy w tym postępowaniu, ale także od zaistniałych konsekwencji.

W zależności od okoliczności nadzorca mógł wymierzyć karę upomnienia dodatkowego dyżuru, aresztu od 3 do 7 dni, obniżenia płacy, a nawet wydalenia ze służby. Dodatkowo, jeżeli zachowanie strażnika niosło za sobą negatywne konsekwencje dla prawidłowości postępowania karnego lub doprowadziło do ucieczki więźnia, nadzorca mógł od razu wydrzeć taką osobę ze służby, a nawet postawić ją przed sądem.

Ta odpowiedzialność karno-sądowa wchodziła w grę, gdy zachowanie strażnika wyczerpywało znamiona przestępstwa urzędniczego. Była to odrębna kategoria czynów zabronionych, które zostały umieszczone w dziale V Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. Do przestępstw służbowych zagrożonych najsurowszymi karami należało np. niewykonywanie ukazów i rozporządzeń rządu, naruszenie tajemnicy służbowej, fałszowanie dokumentów urzędowych lub poświadczenie nieprawdy. Za przestępstwa te oprócz kar kryminalnych i poprawczych sąd wymierzał sprawcy dodatkowo tzw. kary służbowe np. wykluczenie ze służby, zakaz wykonywania służby przez okres 3 lat, przeniesienie na niższe stanowisko czy też potrącenie części wynagrodzenia⁴⁴.

W aktach personalnych znajdują się jedynie informacje o postępowaniach dyscyplinarnych, które dotyczyły pijaństwa strażników oraz zaniedbań skutkujących ucieczką osadzonych, za co zazwyczaj wymierzano karę aresztu lub wydalenia ze służby. Być może wynika to z faktu, iż w praktyce tylko w najpoważniejszych przypadkach wszczynano tę procedurę.

I tak, tytułem przykładu wskażmy sprawę Jana Kamińskiego – młodszego strażnika przy więzieniu plockim. Postanowieniem Rządu Gubernialnego Płockiego z 11/23 kwietnia 1855 r. został pociągnięty do odpowiedzialności dyscyplinarnej za danie aresztantowi Janowi Lichockiemu, wbrew przepisom instrukcji, nożyczek, dzięki którym udało mu się zbiec. Za to przewinienie Rząd

⁴⁴ G. Smyk, *Korpus urzędników cywilnych w guberniach Królestwa Polskiego w latach 1867–1915*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 113.

Gubernialny Płocki „postanowił Jana Kamińskiego ukarać siedmiodniowym aresztem w odwachu wojskowym z zagrożeniem dymisji w razie dopuszczeniu się podobnego zbroczenia”. Następnie nadzorca więzienia płockiego poinformował Rząd Gubernialny Płocki, iż ukarany odbył siedmiodniowy areszt⁴⁵.

Następnie pismem z dnia 7/19 maja 1857 r. nadzorca więzienia płockiego zwrócił się do Rządu Gubernialnego Płockiego o zwolnienie Jana Kamińskiego ze służby. Wskazał, że strażnik dopuścił się na Ewie Kowalskiej zatrzymanej w domu badań pokrzywdzenia (nie wskazuje bliżej, o co chodzi), a nadto swoje obowiązki wykonuje niedbale, dlatego też „zdaje się, że uwolnienie Kamińskiego od tych obowiązków byłoby dla służby więziennej ulgą, a on o dogodniejszą dla siebie posadę postarać się może”⁴⁶. Co ciekawe, władze wojewódzkie poprosiły administrację więzienną o jeszcze jedną opinię o Janie Kamińskim. I tak, w piśmie z listopada 1857 r. pochodzącym od nowego nadzorca więzienia płockiego czytamy: „Być może za poprzednika mego...Jan Kamiński strażnik przy tutejszym więzieniu dopuszczał się nieprawidłowości uzasadniających oddalenie ze służby, lecz od czasu urzędowania mego jako nadzorca więzienia tutejszego do dnia dzisiejszego mogę zapewnić, że Jan Kamiński nie dopuścił się jakich bądź uchybień w służbie”⁴⁷. Brak informacji o rozstrzygnięciu postępowania, a sam strażnik zmarł 18/30 grudnia 1857 r.⁴⁸

Inny przykład dotyczy strażnika przy więzieniu płockim Józefa Rostka. W piśmie Rządu Gubernialnego Płockiego z dnia 11/23 kwietnia 1855 r. do nadzorca więzienia płockiego stwierdzono: „W sprawie co do dwukrotnej ucieczki aresztanta Jana Lichockiego wyprowadzone śledztwo wykazało, że strażnik młodszy Józef Rostek schodząc z dyżuru nocnego strażnika dziennego nie obudził i patrolu mu nie zdał. Skutkiem czego Lichocki aresztant powtórnie uciekł. Za postąpienie wiec takowe nieodpowiednie Rząd Gubernialny na posiedzeniu swoim daty 11/23 kwietnia rb postanowił strażnika Józefa Rostka siedmiodniowym aresztem w odwachu wojskowym”⁴⁹. W piśmie z 11/23 czerwca 1855 r. Nadzorca Więzienia Płockiego poinformował Rząd Gubernialny Płocki, że kara została wykonana⁵⁰.

⁴⁵ AP Płock, KWiRGP, sygn. 246.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, sygn. 259.

⁵⁰ *Ibidem*.

5. Zakończenie

Instrukcja dla strażników więziennych z 4/16 marca 1853 r. miała rozwiązać istniejące problemy. Część wprowadzonych regulacji prawnych oceniamy pozytywnie, jednak nie wiemy, czy była w praktyce możliwość wprowadzenia ich w życie.

I tak, istotne znaczenie miały regulacje stawiające kandydatom na strażników więziennych pewne podstawowe wymogi kwalifikacyjne. Dziwi brak konieczności posiadania umiejętności pisania i czytania, choć wynikało to zapewne z realnej oceny sytuacji przez władze rządowe.

Bardzo rozsądnym założeniem było wprowadzenie okresu próby, choć w praktyce procedura ta nie zlikwidowała podstawowych problemów jak pijaństwo strażników czy wchodzenie przez nich w różne układy z osadzonymi.

Tak też mimo niewątpliwych starań administracji więziennych nowa *Instrukcja* nie zmieniła istotnie oblicza straży więziennej, co głównie wynikało po prostu z braku odpowiednich kadr chętnych do pracy w więziennictwie.

Oceniając z kolei przepisy *Instrukcji* regulujące obowiązki strażników więziennych, wydaje się, iż od samego początku przepisy te nie miały szans na wdrożenie w praktyce. Powszechnie zgłaszanym przez nadzorców więzień był problem wyegzekwowania od straży więziennej nawet podstawowych obowiązków wynikających z dotychczas obowiązujących regulacji.

W praktyce najpełniej udało się wdrożyć w życie przepisy dotyczące odpowiedzialności dyscyplinarnej. Nadzorcy więzień orientowali się w tych regulacjach i powoływali się na nie w postępowaniach dyscyplinarnych. Miało to ogromne znaczenie, gdyż brak do tej pory odpowiednich unormowań stwarzał zarówno po stronie administracji więziennej, jak i samych strażników możliwość istotnych nadużyć.

Bibliografia

Akty prawne

Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. VI, t. I, t. II, Drukarnia J. Jaworski, Warszawa 1868.

Materiał źródłowy

Archiwum Państwowe w Płocku, zespół nr 50/15/0 – Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki 1816–1866, sygn.: 243, 244, 246, 247, 249, 250, 252, 254, 259, 260.

Niemcewicz J.U., *O Więzieniach publicznych czyli Domach pokuty rzecz krótka*, brak wydawcy, Warszawa 1818.

Potocki K., *Projekt ogólnego i szczególnego polepszenia stanu i administracji więzień w Królestwie Polskim*, Warszawa 1819.

Skarbek F., *O poprawie moralnej winowajców w więzieniach*, Drukarnia Jego Ces. Królew. Mości Rządowej, Warszawa 1822.

Opracowania

Bieda J., *Decyzje centralnych organów rządowych w procesie kształtowania systemu organizacji więziennictwa Królestwa Polskiego na tle wybranych polskich koncepcji penitencjarnych początku XIX wieku*, Studia Prawno-Ekonomiczne 2015/XCIV, ŁTN, Łódź, s. 11–31.

Bieda J., Rydz-Sybilak K., *Ewolucja celów i warunków wykonywania kary pozbawienia wolności od średniowiecza po czasy współczesne*, w: *Kara Kryminalna – perspektywa historyczna i penologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019, s. 65–81.

Bugajski Z., *Wykład więziennoznawstwa*, Drukarnia Działu Pracy Więzienia Karnego, Warszawa 1926.

Czerwiec M., *Więziennoznawstwo, Zarys rozwoju więziennictwa*, Centralny Zarząd Więziennictwa, Warszawa 1958.

Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.

Piątkowski S., *System penitencjarny Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1831–1863). Organizacja i funkcjonowanie miejsc odosobnienia oraz warunki życia osadzonych*, Res Historica 2015/40, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 135–158.

Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1933.

Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1961.

Smyk G., *Korpus urzędników cywilnych w guberniach Królestwa Polskiego w latach 1867–1915*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.

Zarzycki W., *Więziennictwo w czasach Królestwa Polskiego*, Problemy Praworządności 1983/2, Ministerstwo Sprawiedliwości – Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, s. 49–57.

Justyna BIEDA

INSTRUCTION FOR PRISON GUARDS FROM 4/16 MARCH 1853 IN THE LIGHT OF THE FILES OF THE PROVINCIAL COMMISSION AND PŁOCK GOVERNORATE GOVERNMENT

Abstract

Background: The subject of the study was an analysis of the provisions issued on 4/16 March 1853 Instruction for prison guards regulating the procedure of admission to service, the scope of prison guards's duties, and their disciplinary responsibility. This issue remained on the margins of researchers' interests and has not have a significant study, particularly in the field of analysing sources.

Research purpose: The aim of the research was not only to assess the legal regulations themselves, but above all to try to answer the question of how these provisions worked in practice. Whether their introduction had the intended effect in terms of improving the state of the prison

service, as well as the better organization and functioning of prisons. For this purpose, archival material was used that was collected in the State Archives in Płock in the team of the Provincial Commission and the Government of Płock Governorate.

Methods: A dogmatic and historical method was used on the article, which justifies the nature of historical and legal research in general.

Conclusions: The provisions setting the basic qualifying requirements for prison guard candidate should be assessed positively, as well as the introduction of a probation period, which allowed the prison administration to verify the suitability of the candidate for the profession in practice. The question is whether the new Instruction changed the character of the prison guards significantly. It seems that the answer is no, which was mainly due to the lack of appropriate staff willing to work. And despite the regulations introduced, drunkenness among guards and the lack of proper supervision over prisoners was still a huge problem. On the other hand, when assessing the provisions of the Instruction regulating the duties of prison guards, it seems that from the very beginning, extremely meticulous, even casuistic provisions did not have a chance to be implemented in practice. Prison supervisors commonly reported the problem of enforcing even the basic obligations arising from existing regulations on the prison guards. Undoubtedly, the provisions regarding disciplinary liability were most fully implemented. The sources analyzed demonstrate that prison supervisors generally orientated themselves to these regulations and referred to them in disciplinary proceedings.

Keywords: history of prisons, Kingdom of Poland, legal history, penitentiary system.